

بررسی کیفیت علوفه بارهنگ پاکلاغی (*Plantago Coronapos*) در مراحل مختلف رشد فنولوژیکی در پنج رویشگاه مراتع استان گلستان

مختار مهاجر^۱، عبدالله کاویان^۲ و محمد پاسندی^۳

۱- استادیار پژوهشی و مربی پژوهشی، مرکز تحقیقات و آموزش کشاورزی و منابع طبیعی استان گلستان، سازمان تحقیقات، آموزش و ترویج کشاورزی، گرگان، ایران

۲- مربی پژوهشی، مرکز تحقیقات و آموزش کشاورزی و منابع طبیعی استان گلستان، سازمان تحقیقات، آموزش و ترویج کشاورزی، گرگان، ایران، (نویسنده مسوول: mhm_pasandi@yahoo.com)

تاریخ دریافت: ۹۴/۸/۳ تاریخ پذیرش: ۹۴/۱۱/۱۰

چکیده

گونه‌های مرتعی در مکان‌ها و زمان‌های مختلف کیفیت علوفه‌ای متفاوتی داشته و در مراحل مختلف فنولوژیکی مقدار ارزش غذایی آنها متغیر است. به همین منظور آزمایشی با هدف تعیین ارزش غذایی علوفه گونه بارهنگ پاکلاغی در ۵ رویشگاه (گمیشان، سنگرتپه، صوفیکم، اینچه برون و چپر قویمه) از مراتع شور استان گلستان انجام شده، نمونه‌ها در دو مرحله رشد فنولوژیکی رویشی و بذردهی جمع‌آوری و سپس درصد پروتئین خام، چربی خام، ماده آلی، دیواره سلولی بدون همی سلولز و لیگنین تعیین شدند. قابلیت هضم ماده خشک و ماده آلی نمونه‌ها با استفاده از شیرابه شکمبه گاومیش به روش برون تنی اندازه‌گیری شد. نتایج آنالیز شیمیایی نشان داد که اختلاف معنی‌داری بین سایت‌های مختلف از نظر درصد پروتئین خام، چربی خام و دیواره سلولی بدون همی سلولز وجود دارد ($P < 0.05$). رویشگاه چپر قویمه از نظر درصد پروتئین خام، قابلیت هضم ماده آلی، انرژی قابل هضم و انرژی قابل متابولیسم بهتر از رویشگاه‌های دیگر بود. در همه رویشگاه‌ها، کیفیت علوفه در دو مرحله رشد رویشی و بذردهی متغیر بود ($P < 0.05$). با پیشرفت مرحله فنولوژیکی گیاه، مقدار ماده خشک و دیواره سلولی بدون همی سلولز افزایش یافت اما درصد پروتئین خام، قابلیت هضم ماده خشک، ماده آلی، انرژی قابل هضم و انرژی قابل متابولیسم علوفه کاهش یافت ($P < 0.05$). درصد پروتئین خام در دو مرحله رشد، بیشتر از حد بحرانی آن (۷ درصد) برای نیاز یک واحد دامی بود. مقادیر انرژی قابل هضم و قابل متابولیسم در مرحله رشد رویشی بیشتر و در مرحله رسیدن دانه کمتر از حد بحرانی آن برای نیاز یک واحد دامی بود. بطور کلی نتایج نشان داد که کیفیت علوفه در سایت‌های مختلف متغیر بوده و این گونه مرتعی در مرحله رشد رویشی می‌تواند نیاز پروتئینی و نیز بخش زیادی از نیاز انرژی گروه‌های مختلف گوسفند و بز را تأمین نماید.

واژه‌های کلیدی: ارزش غذایی، مرحله فنولوژیکی، استان گلستان، بارهنگ پاکلاغی

مقدمه

آگاهی از کیفیت علوفه و تغییرات آن در شرایط مختلف آب و هوایی و در مراحل مختلف فنولوژیکی از موارد اساسی تعیین میزان علوفه مورد نیاز دام برای محاسبه ظرفیت چرای بر اساس زمان مناسب ورود دام به مرتع از لحاظ ارزش غذایی علوفه با اهمیت می‌باشند (۴). کیفیت علوفه گیاهان مرتعی بسته به زمان‌ها و مکان‌های مختلف دارای تغییرات قابل توجهی هستند. اغلب در ابتدای فصل رویش، گیاهان بیشترین ارزش غذایی و کیفیت را دارند در حالیکه در زمان بلوغ، به دلیل کاهش ارزش غذایی از کیفیت مناسب برخوردار نیستند (۲۶، ۲۱). همچنین مرحله رشد و موقعیت سایت مهم‌ترین فاکتورهای موثر بر ارزش غذایی علوفه گیاهان مرتعی هستند. سایت‌های با گیاهان غیر خوشخوراک معمولاً تولید نسبت سلولز به لیگنین بالاتری دارند و بطور غیرمستقیم روی مواد شیمیایی و اندام‌های گیاهی از طریق خاک و رشد گیاه، رواناب، شدت سایه و فاکتورهای محیطی اثر می‌گذارد (۱۸، ۱۱).

مرحله رشد به دلیل تأثیر زیاد در تأمین انرژی قابل متابولیسم، پروتئین و مواد مصرفی مورد نیاز دام از طریق تأثیر بر ارزش غذایی علوفه، بسیار مهم است. ارزیابی ارزش غذایی گونه‌های مختلف گیاهی در مراحل رویشی متفاوت می‌تواند در تعیین ظرفیت چرا، مشخص کردن بهترین زمان چرا و یا

ضرورت استفاده از مواد مکمل به مدیریت مرتع کمک کند (۵).

ارزانی و همکاران (۴) گزارش نمودند که کل مواد مغذی قابل هضم، پروتئین خام، انرژی خام، خاکستر، لیگنین، سلولز، الیاف خام، نیتروژن آزاد، کلسیم، فسفر و کاروتن بخشی از ترکیبات شیمیایی گیاه هستند که معمولاً اندازه‌گیری می‌شوند ولی اندازه‌گیری پروتئین خام، ماده خشک قابل هضم و انرژی قابل متابولیسم فاکتورهای مناسب در ارزیابی کیفیت علوفه قلمداد شده است.

سایر محققین درصد پروتئین خام، ماده خشک قابل هضم و انرژی قابل متابولیسم را مهم‌ترین فاکتور اندازه‌گیری کیفیت علوفه دانسته‌اند و بیان نمودند که با پیشرفت مراحل رویشی، مقدار فاکتورهای کیفی کاهش و صفات معرف کاهنده کیفیت علوفه نظیر دیواره سلولی بدون همی سلولز کاهش می‌یابد (۲۰). همچنین انیال و همکاران (۳۲) مقدار خاکستر، لیگنین، فیبر و سلولز را جزء فاکتورهای کاهنده و پروتئین خام و ارزش کارلی را فاکتورهای افزایش‌دهنده کیفیت علوفه معرفی نمودند. بطوریکه با تغییر فصل رویش و تغییرات بعمل آمده در موارد فوق در گیاهان، هضم‌پذیری و خوشخوراکی آنها و به تبع آن کیفیت علوفه تغییر می‌یابد. بر این اساس، این مطالعه جهت ارزیابی و بررسی روند تغییرات کیفیت علوفه گونه بارهنگ پاکلاغی در ۵ رویشگاه شمال استان گلستان در دو مرحله فنولوژیکی انجام شد.

گیاهشناسی و مناطق پراکنش

بارهنگ پاکلاغی (*Plantago coronopus*) گیاهی یکساله، دو ساله یا پایا، تقریباً به ارتفاع ۱۰ تا ۲۰ سانتی‌متر، دارای ساقه ضخیم و محکم، راست، همقد یا بلندتر و یا کوتاه‌تر از برگ‌ها، پوشیده از کرک‌های نرم و کوتاه، طویل‌تر از سنبله‌ها، برگ‌های پهن دراز، سرنیزه‌ای، دنداندار، چند بخشی‌شانه‌ای یا دو شانه‌ای، با تقسیمات نوک تیز، گل‌ها به رنگ سبز فام، کوچک و ریز، براکنه‌های مختصراً کرکدار، با حاشیه باریک و در قاعده تخم مرغی نوک دار می‌باشد (۱۶). بر اساس مطالعات فنولوژی شروع رشد آن معمولاً از اواخر آبان ماه و با شروع بارندگی‌های پاییزی آغاز و در اواخر اسفند و اوایل فروردین به گل می‌نشیند. این گونه در فصل مرطوب پوشش خوبی را به وجود آورده، به طوری که می‌تواند جیره غذایی و علوفه‌ای دام‌های موجود را تا حدودی تأمین نمایند (۲۲).

پراکنش این گونه در جهان، در افغانستان، پاکستان، هیمالیا، تبت، الجزایر، تونس، مصر، عربستان، فلسطین، جزیره اژه و آسیای مرکزی می‌باشد. در ایران این گونه، در شهرستان‌های بندرگز، مهران، خوزستان، اهواز، بوشهر، کازرون و سیستان پراکنش دارد (۱۶).

مواد و روش‌ها

محل نمونه برداری

منطقه مورد مطالعه در شمال شرق استان گلستان قرار داشت. این منطقه از شمال به جمهوری ترکمنستان، از جنوب به اراضی زراعی آق قالا و گمیشان، از شرق به جاده داشلی برون گنبد و اراضی زراعی آن و از طرف غرب به دریای خزر محدود می‌شد. این منطقه در اراضی دشتی و هموار واقع داشت و شیب حدود ۱ تا ۲ درصد به سمت دریای خزر داشت و حداکثر ارتفاع ۱۳ متر و حداقل آن ۲۰۵- متر از سطح دریای آزاد بود (۱۵).

سایت‌های مورد مطالعه شامل گمیشان، سنگرتپه، صوفیکم، اینچه برون و چپر قویمه بوده که از غرب به شرق امتداد دارند. میانگین میزان بارندگی سالانه مناطق به ترتیب برابر ۳۶۵، ۲۹۰، ۲۵۱، ۲۰۵ و ۲۹۰ میلی‌متر بود. اقلیم منطقه طبق روش آمبرژه، جزء مناطق خشک معتدل و نیمه‌خشک معتدل می‌باشد (۱۴). بر اساس مطالعات خاک‌شناسی، خاک‌های سایت‌های مختلف جزء خاک‌های سولونچاک می‌باشند. از خصوصیات این نوع خاک زهکشی ضعیف، شوری خیلی زیاد، بالا بودن سطح آب زیرزمینی و بافت خاک متوسط تا سنگین است (۱۶). بیشترین ریزش جوی مربوط به فصول پاییز و زمستان و بیشترین بارندگی مربوط به آذر و کمترین آن در خرداد می‌باشد.

نحوه نمونه برداری

نمونه‌گیری از گونه بارهنگ پاکلاغی در ۵ رویشگاه و در دو مرحله فنولوژیکی به صورت تصادفی (با پیمایش در مرتع و انتخاب تصادفی بوته‌ها) انجام شد. در هر مرحله فنولوژیکی حداقل ۱۰ پایه گیاهی بطور تصادفی انتخاب و پس از برداشت در پاکت‌های برچسب دار قرار داده شد. نمونه‌های گیاهی در

شرایط آزمایشگاه خشک و سپس با آسیاب به قطعات ۱ تا ۲ میلی‌متر خرد شده و در آزمایشگاه ترکیبات شیمیایی و قابلیت هضم نمونه‌ها تعیین شدند.

اندازه‌گیری ترکیبات شیمیایی

پروتئین خام نمونه‌های گیاهی با دستگاه کج‌لدال، مقدار ازت کل تعیین و ضرب آن در عدد ۶/۲۵ محاسبه شد. مقدار دیواره سلولی بدون همی سلولوز و لیگنین با دستگاه فیبرتک به روش ون سوست (۳۳) اندازه‌گیری شد. خاکستر نمونه‌ها با کوره در دمای ۵۵۰ درجه سانتی‌گراد، ماده خشک با آون در دمای ۱۰۵ درجه و چربی خام با دستگاه سوکسله تعیین شد. قابلیت هضم ماده خشک (DMD) و ماده آلی (OMD) نمونه‌های گیاهی به روش برون تنی و با استفاده از شیرابه شکمبه سه رأس گاو تالشی فیستوله شده، اسید کلریدریک و پیپسین به روش تیلی و تری (۳۰) اندازه‌گیری شد. مقدار انرژی قابل هضم (مگاژول بر کیلوگرم ماده خشک) نمونه‌های گیاهی با استفاده از معادله مک دونالد و همکاران (۱۹) و انرژی قابل متابولیسم (مگاژول بر کیلوگرم ماده خشک) با استفاده از معادله منک و استیگاس (۲۰) محاسبه شد.

$$DE \text{ MJ/Kg} = 0.019(\text{DOMD}) \times 10$$

$$ME \text{ MJ/Kg} = 0.0157(\text{DOMD}) \times 10$$

آنالیز آماری

برای انجام این پژوهش از روش تجزیه واریانس استفاده شد. تیمارها شامل دو مرحله و پنج رویشگاه با سه تکرار بودند. داده‌ها با استفاده از نرم‌افزار SAS (۲۷) رویه GLM آنالیز تجزیه و تحلیل آماری شده و میانگین‌ها با آزمون دانکن در سطح خطای ۵ درصد مقایسه شدند.

نتایج و بحث

تجزیه واریانس ترکیبات شیمیایی علوفه بارهنگ پاکلاغی (جدول ۱) نشان داد که درصد پروتئین خام ($P < 0.01$) و چربی خام ($P < 0.05$) در هر یک از رویشگاه‌ها با همدیگر تفاوت معنی‌دار داشتند ولی تفاوتی بین رویشگاه‌ها از نظر درصد ماده خشک، دیواره سلولی بدون همی سلولوز و لیگنین مشاهده نشد.

نتایج مقایسه میانگین ترکیبات شیمیایی در جدول ۲ و ۳ ارائه شده است. مقدار ماده خشک علوفه بین ۴۸/۵۳ تا ۵۱/۴۰ درصد نوسان داشت و اختلاف معنی‌داری بین رویشگاه‌ها مشاهده نشد. در تمام رویشگاه‌ها با پیشرفت مرحله فنولوژیکی درصد ماده خشک افزایش معنی‌داری یافت ($P < 0.05$). پاسندی و همکاران (۲۴) بیان نمودند که ماده خشک گیاهان در مرحله رویشی به دلیل وجود ساقه‌های ظریف و برگ‌های جوان، پائین بوده و در مرحله دانه که برگ‌ها و ساقه‌ها خشبی‌تر شده، مقدار ماده خشک می‌تواند تا دو برابر افزایش یابد. هیدی و دنیس چایلد (۱۲) بیان نمودند که میزان رطوبت گیاه در مراحل اولیه رشد بالا بوده و با پیشرفت مراحل رشد، میزان رطوبت کاهش می‌یابد.

بیشترین درصد پروتئین خام در رویشگاه چپر قویمه و کمترین آن در رویشگاه سنگرتپه مشاهده شد و اختلاف بین

پیشرفت مراحل رشد، مقدار آن افزایش یافت که در این زمینه ارزانی و همکاران (۳)، میرزاعلی و همکاران (۲۲)، اسفندیاری (۸) و باشتنی و همکاران (۷) به نتایج مشابهی دست یافتند. درصد دیواره سلولی بدون همی سلولز علفه بارهنگ پاکلاغی در رویشگاه گمیشان بیشتر از رویشگاههای دیگر تحت تأثیر مرحله بلوغ قرار گرفت. این اختلاف و تغییرات می تواند به دلیل اختلاف سن گیاه در رویشگاهها باشد.

تجزیه واریانس درصد لیگنین علفه بارهنگ پاکلاغی (جدول ۱) نشان داد که عامل رویشگاه، مرحله رشد و اثرات متقابل بین رویشگاه و مرحله رشد تأثیری بر غلظت لیگنین ندارد. مقایسه میانگینها نیز نشان داد که بیشترین مقدار لیگنین در رویشگاه اینچه برون (۹/۱۱ درصد) و کمترین آن در رویشگاه صوفیکم (۸/۰۵ درصد) مشاهده شد و اختلافها معنی دار نبود (جدول ۲). در تمام رویشگاهها با پیشرفت مرحله فنولوژیکی، درصد لیگنین نیز افزایش یافت ولی اختلاف معنی داری بین دو مرحله مشاهده نشد (جدول ۳). به نظر می رسد بخش اعظم دیواره سلولی بدون همی سلولز علفه فوق را سلولز تشکیل می دهد که با مسن شدن گیاه مقدار آن تغییرات زیادی می کند. اجزایی مانند سلولهای کلانشیمی و لیگنین که تنها به میزان اندک هضم پذیرند با افزایش وزن ساقه افزایش می یابند که باعث کاهش کیفیت علفه به دلیل افزایش نسبت ساقه به برگ می شود (۹). در این آزمایش، لیگنین که بخشی از دیواره سلولی بدون همی سلولز بوده با مسن شدن گیاه افزایش اندکی داشت. مشابه نتایج ما، سلطان و همکاران (۲۹) گزارش نمودند که با پیشرفت مرحله رشد درصد لیگنین افزایش می یابد.

نتایج مربوط به قابلیت هضم و انرژی قابل متابولیسم در جدول ۴ درج شده است. نتایج نشان داد که بین رویشگاهها از نظر درصد قابلیت هضم ماده خشک و ماده آلی تفاوت معنی داری وجود ندارد ولی اختلاف بین انرژی قابل هضم و قابل متابولیسم (مگاژول بر کیلوگرم ماده خشک) در رویشگاههای مختلف معنی دار بود ($P < 0.01$). بین دو مرحله فنولوژیکی نیز تفاوت معنی داری از نظر قابلیت هضم ماده خشک، ماده آلی، انرژی قابلیت هضم و انرژی قابل متابولیسم وجود داشت ($P < 0.01$).

مقایسه میانگین قابلیت هضم و انرژی قابل متابولیسم (جدول ۵) در رویشگاههای مختلف نشان داد که رویشگاههای ۱، ۲ و ۵ دارای بیشترین درصد قابلیت هضم ماده خشک (به ترتیب ۵۵/۷۹، ۵۶/۶۸ و ۵۵/۴۲ درصد) بودند و تفاوت معنی داری با رویشگاه ۳ و ۴ داشتند. کیفیت گونه بارهنگ پاکلاغی از نظر قابلیت هضم ماده آلی (درصد)، انرژی قابلیت هضم و انرژی قابل متابولیسم (مگاژول بر کیلوگرم ماده خشک) در رویشگاههای ۱، ۲، ۴ و ۵ مشابه بوده و اختلاف معنی داری با رویشگاه ۳ داشتند. رویشگاه ۵ دارای بیشترین انرژی قابلیت هضم و انرژی قابل متابولیسم (مگاژول بر کیلوگرم ماده خشک) بود.

مقایسه میانگین قابلیت هضم و انرژی قابل متابولیسم علفه بارهنگ پاکلاغی در دو مرحله رشد نشان داد (جدول ۶) که قابلیت هضم علفه در همه رویشگاهها با پیشرفت

آنها معنی دار بود ($P < 0.05$). کیفیت علفه علفه مورد مطالعه از نظر پروتئین خام در ۵ رویشگاه به شرح زیر بود. سنگر تپه > صوفیکم > گمیشان = اینچه برون > چپر قویمه اختلاف کیفیت علفه در دو رویشگاه می تواند به دلیل اختلاف سن گیاه در دو رویشگاه باشد. زیرا گیاهان با سن کمتر به دلیل دارا بودن علفه سبز و برگهای بیشتر از کیفیت تغذیه ای بالاتری برخوردارند (۱۷). ترکان و همکاران (۳۱) بیان نمودند که عامل اقلیم تأثیر زیادی بر کیفیت علفه دارد، اما پروتئین خام نسبت به شاخصهای دیگر کیفیت علفه، به مقدار بیشتری تحت تأثیر خاک قرار می گیرد.

درصد پروتئین خام این گونه مرتعی برابر ۸/۸۷ درصد بوده که بر اساس توصیه های جداول NRC (۲۳) و ارزانی (۵) علفه مرتعی گونه بارهنگ پاکلاغی می تواند احتیاجات پروتئینی یک واحد دامی (گوسفند بالغ به وزن ۵۰ کیلوگرم) را در حد نگهداری تأمین نماید. مقدار حد بحرانی پروتئین خام برای تأمین نیاز نگهداری یک واحد دامی ۷ درصد در نظر گرفته می شود.

پولینا و بنسینی (۲۵) معتقدند که پروتئین خام موجود در علفه، فاکتور مناسبی برای نشان دادن کیفیت علفه بوده و اگر پروتئین خام موجود در علفه کمتر از حد مشخصی باشد (۷ درصد ماده خشک)، تولید و عملکرد دامهای چرا کننده در مرتع کاهش می یابد.

بین میزان پروتئین خام و مرحله رشد گیاه همبستگی منفی بالایی وجود دارد (۱۰). درصد پروتئین خام در تمام رویشگاه در این آزمایش با افزایش دوره رشد و رسیدن سن گیاه به مرحله رسیدن دانه کاهش معنی داری یافت (جدول ۳). این بدین معنی است که مرحله رشد تأثیر زیادی بر درصد پروتئین خام گیاهان مرتعی داشته و با رشد گیاه از درصد آن کاسته می شود. در تأیید مطالب فوق هولچک و همکاران (۱۳)، هیدی و دنیس چاید (۱۲)، ارزانی و همکاران (۶،۳) و اکبریان و همکاران (۱) بیان نمودند که درصد پروتئین خام با پیشرفت مرحله فنولوژیکی کاهش می یابد.

بیشترین درصد چربی خام در رویشگاه اینچه برون مشاهده شد و اختلاف معنی داری با دو رویشگاه گمیشان و سنگر تپه داشت ($P < 0.05$). در تمام رویشگاهها (بجز اینچه برون) با پیشرفت مرحله فنولوژیکی، مقدار چربی خام علفه بارهنگ پاکلاغی افزایش یافت. محققین دیگر در آزمایشات خود نتیجه گرفتند که مرحله فنولوژیکی اثرات متفاوتی بر افزایش یا کاهش چربی خام علفه مرتعی در رویشگاههای مختلف دارد (۲۵).

مقایسه میانگین درصد دیواره سلولی بدون همی سلولز رویشگاهها نشان داد (جدول ۲) که درصد دیواره سلولی بدون همی سلولز نمونه های مرتعی رویشگاه گمیشان بیشتر از رویشگاههای دیگر بود ($P < 0.05$). رویشگاههای گمیشان، اینچه برون و چپر قویمه از نظر درصد دیواره سلولی بدون همی سلولز مشابه همدیگر بودند.

بر اساس نتایج بدست آمده (جدول ۳) بین مرحله رشد رویشی و بذردهی از لحاظ درصد دیواره سلولی بدون همی سلولز تفاوت معنی داری وجود داشت ($P < 0.05$) و با

کیفیت علوفه در ۵ رویشگاه از نظر درصد پروتئین خام، درصد دیواره سلولی بدون همی سلولز، انرژی قابل هضم و انرژی قابل متابولیسم (مگاژول بر کیلوگرم ماده خشک) متغیر بود. اختلاف کیفیت علوفه در دو رویشگاه می‌تواند به دلیل اختلاف سن گیاه در دو رویشگاه باشد. زیرا گیاهان با سن کمتر به دلیل دارا بودن علوفه سبز و برگ‌های بیشتر از کیفیت تغذیه‌ای بالاتری برخوردارند (۱۷). استودارت و همکاران (۲۸) نیز کیفیت علوفه مراتع را نسبت به زمان‌ها و مکان‌های مختلف دارای تغییرات قبل ملاحظه‌ای دانسته‌اند. عواملی نظیر نوع خاک، شیب زمین، ارتفاع و شرایط آب و هوایی بر کیفیت علوفه تأثیر بسزایی دارد (۲). همچنین کیفیت علوفه بارهنگ پاکلاغی در این آزمایش در دو مرحله رشد فنولوژیکی تفاوت معنی‌داری داشت، بطوریکه کیفیت علوفه در دو مرحله رشد با همدیگر یکسان نبود و با مسن شدن گیاه در اثر کاهش درصد پروتئین خام، درصد قابلیت هضم ماده خشک، انرژی قابل هضم و انرژی قابل متابولیسم (مگاژول بر کیلوگرم ماده خشک) از کیفیت علوفه کاسته شد.

مرحله فنولوژیکی کاهش یافت ($P < 0.05$). قابلیت هضم ماده خشک در رویشگاه چیرقوبه کمتر از رویشگاه‌های دیگر تحت تأثیر مرحله رشد قرار گرفت. همانند قابلیت هضم، انرژی‌زایی علوفه گونه فوق با بلوغ فنولوژیکی کاهش یافت ($P < 0.05$). میانگین کل مقدار انرژی قابل هضم و قابل متابولیسم به ترتیب ۹/۲۰ و ۷/۶۴ مگاژول بر کیلوگرم در مرحله رویشی بوده که در مرحله بذردهی به ترتیب به ۵/۹۷ و ۴/۹۳ مگاژول بر کیلوگرم کاهش یافت. مقادیر انرژی قابل هضم و انرژی قابل متابولیسم در مرحله رویشی بیشتر از حد بحرانی برای تأمین نیاز نگهداری یک واحد دامی است ولی در مرحله بذردهی کمتر از حد بحرانی بوده و نمی‌تواند نیاز نگهداری یک واحد دامی را تأمین کند. مقادیر حد بحرانی ماده خشک قابل هضم و انرژی قابل متابولیسم برای تأمین نیاز نگهداری یک واحد دامی (گوسفند بالغ غیر آبستن و خشک با میانگین وزن ۵۰ کیلوگرم) به ترتیب برابر ۵۰ درصد و ۸ مگاژول در نظر گرفته می‌شود (۵). بطور کلی نتایج این تحقیق نشان داد که عامل رویشگاه بر کیفیت علوفه مورد مطالعه تأثیر معنی‌داری داشت، بطوریکه

جدول ۱- نتایج تجزیه واریانس ترکیبات شیمیایی علوفه پلانتاگو

Table 1. Analysis of variance of chemical composition of *Plantago Coronapos*

منبع تغییر	درجه آزادی	DM	CP	EE	OM	ADF	ADL
رویشگاه	۴	۷/۵۶	۳/۵۵	-/۶۹	۲۱/۱۵	۳۵/۳۷	۱/۰۶
مرحله رشد	۱	۲۸۲۱۷/۰۱	۱۳۱/۱۳	-/۰۶	۲۱۷/۶۲	۱۱۸۵/۷۰	۶/۷۳
رویشگاه × گونه	۴	۹/۴۵	-/۲۸	-/۱۴	۱۸/۹۵	۹۲/۱۴	۲/۹۴
خطا	۲۰	۱۳/۵۴	-/۷۲	۱/۲۳	۱۴/۳۳	۱۸/۵۲	۳/۲۴
f محاسباتی							
رویشگاه	۴	-/۵۶ ^{ns}	۴/۹۱ ^{**}	۳/۰۲ [*]	۱/۴۸ ^{ns}	۱/۹۱ ^{ns}	-/۳۳ ^{ns}
مرحله رشد	۱	۲۰۸۳/۴۳ ^{**}	۱۸۰/۹۸ ^{**}	-/۲۸ ^{ns}	۱۵/۱۸ ^{**}	۶۴/۰۳ ^{**}	۲/۰۸ ^{ns}
رویشگاه × گونه	۴	-/۷ ^{ns}	-/۳۹ ^{ns}	-/۶۱ ^{ns}	۱/۳۳ ^{ns}	۴/۹۸ ^{**}	-/۹۱ ^{ns}
خطا	۲۰						

*: نشاندهنده معنی‌داری در سطح ۹۵ درصد، **: نشاندهنده معنی‌داری در سطح ۹۹ درصد، ns: نشاندهنده عدم اختلاف معنی‌داری

جدول ۲- مقایسه میانگین ترکیبات شیمیایی علوفه بارهنگ پاکلاغی در ۵ رویشگاه

Table 2. Comparison of chemical composition of *Plantago Coronapos* in five habitats

میانگین	رویشگاه	فاکتور کیفی
۵۰/۶۱	گمیشان	ماده خشک (درصد)
۴۹/۴۹	سنگرتپه	
۵۰/۶۰	صوفیکم	
۴۸/۵۳	اینچه برون	
۵۱/۴۰	چپر قویمه	
۵/۷۲۶	---	SEM
-/۶۹۵۴	---	p-value
۹/۱۸ ^{ad}	گمیشان	پروتئین خام (درصد)
۷/۷۶ ^c	سنگرتپه	
۸/۴۹ ^{bc}	صوفیکم	
۹/۱۶ ^{ad}	اینچه برون	
۹/۷۷ ^a	چپر قویمه	
۰/۴۳۰	---	SEM
-/۰۰۶۴	---	p-value
۱/۵۴ ^d	گمیشان	چربی خام (درصد)
۱/۴۱ ^d	سنگرتپه	
۱/۹۶ ^{ab}	صوفیکم	
۲/۲۵ ^a	اینچه برون	
۱/۹۳ ^{ab}	چپر قویمه	
۰/۰۹۶	---	SEM
-/۰۴۲۴	---	p-value
۸۳/۲۷	گمیشان	ماده آلی (درصد)
۸۳/۹۱	سنگرتپه	
۸۰/۰۶	صوفیکم	
۸۱/۰۷	اینچه برون	
۸۴/۳۷	چپر قویمه	
۰/۸۷۴	---	SEM
۰/۲۴۶۹	---	p-value
۳۸/۷۳ ^{ad}	گمیشان	دیواره سلولی بدون همی سلولز (درصد)
۳۵/۵۶ ^d	سنگرتپه	
۴۲/۲۵ ^a	صوفیکم	
۳۸/۵۱ ^{ad}	اینچه برون	
۳۷/۵۹ ^{ad}	چپر قویمه	
۱/۵۴۰	---	SEM
-/۰۴۸۱	---	p-value
۸/۹۶	گمیشان	لیگنین (درصد)
۸/۴۷	سنگرتپه	
۸/۰۵	صوفیکم	
۹/۱۱	اینچه برون	
۸/۷۴	چپر قویمه	
-/۳۱۷	---	SEM
-/۸۵۵۴	---	p-value

حروف متفاوت در هر ستون و هر بخش نشان دهنده وجود تفاوت معنی دار در سطح خطای ۰/۰۵ می باشد.

جدول ۳- میانگین ماده خشک و ترکیبات شیمیایی گونه مورد مطالعه در دو مرحله رشد

Table 3. Average dry matter and chemical composition of *Plantago Coronapos* in 2 stage growth

منطقه	مرحله رشد	ماده خشک	پروتئین خام	چربی خام	ماده آلی	دیواره سلولی بدون همی سلولز	لیگنین
گمیشان	رویشی	۱۹/۲۹ ^b	۱۱/۲۴ ^{ab}	۱/۴۶ ^d	۸۴/۰۷ ^a	۲۸/۶۸ ^{de}	۸/۵۰
	بزردهی	۸۱/۹۴ ^a	۷/۱۲ ^{ca}	۱/۶۱ ^{ad}	۸۲/۴۷ ^{abc}	۴۸/۷۸ ^a	۹/۴۳
سنگرتپه	رویشی	۱۷/۹۸ ^d	۹/۷۵ ^d	۱/۳۶ ^d	۸۴/۸۵ ^a	۲۵/۸۳ ^e	۷/۰۹
	بزردهی	۸۱/۰۰ ^a	۵/۷۷ ^d	۱/۴۶ ^d	۸۲/۹۸ ^{ad}	۴۵/۲۹ ^{ad}	۹/۸۶
صوفیکم	رویشی	۱۸/۸۶ ^d	۱۰/۴۰ ^{ad}	۱/۸۷ ^{ab}	۸۴/۲۶ ^a	۳۹/۱۴ ^{bc}	۷/۶۰
	بزردهی	۸۲/۳۳ ^a	۶/۵۹ ^{cd}	۲/۰۵ ^{ab}	۷۵/۸۵ ^c	۴۵/۳۶ ^{ab}	۸/۸۹
اینچه برون	رویشی	۱۸/۵۵ ^d	۱۱/۶۳ ^a	۲/۴۵ ^a	۸۵/۶۷ ^a	۳۱/۳۰ ^{cde}	۸/۲۵
	بزردهی	۷۸/۵۳ ^a	۶/۷۰ ^{ca}	۲/۰۵ ^{ad}	۷۶/۴۸ ^{bc}	۴۵/۷۱ ^{ad}	۹/۹۷
چپر قویمه	رویشی	۲۲/۶۲ ^d	۱۱/۸۱ ^a	۱/۷۰ ^{ab}	۸۷/۳۱ ^a	۳۶/۲۵ ^{cd}	۸/۲۴
	بزردهی	۸۰/۱۹ ^a	۷/۷۳ ^c	۲/۱۴ ^{ab}	۸۱/۴۴ ^{abc}	۳۸/۹۳ ^{bc}	۸/۸۴

حروف متفاوت در هر ستون نشان دهنده وجود تفاوت معنی دار در سطح خطای ۰/۰۵ می باشد.

جدول ۴- نتایج تجزیه واریانس قابلیت هضم و انرژی قابل متابولیسم علوفه بارهنگ پاکلاغی

Table 4. Analysis of variance of digestibility and metabolism energy of *Plantago Coronapos*

منبع تغییر	درجه آزادی	میانگین مربعات				F			
		DMD	OMD	DE	ME	DMD	OMD	DE	ME
رویشگاه	۴	۹۵/۴۴	۱۶۰/۴۵	۵/۴۱	۳/۶۹	۲/۱۳ ^{ns}	۴/۸۴ ^{**}	۲/۶۹ ^{ns}	۴/۸۴ ^{**}
مرحله رشد	۱	۲۱۶۷/۳۳	۲۴۰۲/۵۳	۷۸/۴۷	۵۳/۵۷	۲/۱۳ ^{ns}	۷۰/۱۵ ^{ns}	۴۰/۳۴ ^{ns}	۷۰/۲۱ ^{ns}
رویشگاه × مرحله رشد	۴	۸۹/۷۳	۱۱۶/۸۸	۲/۵۹	۱۸/۷۶	۲/۱۳ ^{ns}	۲/۳۳ ^{ns}	۱/۹۶ ^{ns}	۲/۳۱ ^{ns}
خطا	۲۰	۴۴/۸۳	۵۹/۵۵	۱/۱۲	۰/۷۶				

*: نشاندهنده‌ی معنی‌داری در سطح ۹۵ درصد، **: نشاندهنده‌ی معنی‌داری در سطح ۹۹ درصد، ns: نشاندهنده‌ی عدم اختلاف معنی‌داری و DMD (قابلیت هضم ماده خشک)، OMD (قابلیت هضم ماده آلی)، DE (انرژی قابل هضم)، ME (انرژی قابل متابولیسم).

جدول ۵- مقایسه قابلیت هضم و ارزش انرژی‌زایی علوفه بارهنگ پاکلاغی در ۵ رویشگاه

Table 5. Comparison of digestibility and metabolism energy of *Plantago Coronapos* in five habitats

فاکتور کیفی	رویشگاه	میانگین
قابلیت هضم ماده خشک (درصد)	گمیشان	۵۵/۷۹ ^a
	سنقرتیه	۵۶/۶۸ ^a
	صوفیکم	۴۶/۸۲ ^d
	اینچه برون	۵۴/۱۰ ^{ad}
	چپر قویمه	۵۵/۴۲ ^a
SEM	---	۲/۰۹۰
p-value	---	۰/۱۱۴۸
قابلیت هضم ماده آلی (درصد)	گمیشان	۴۸/۹۱ ^a
	سنقرتیه	۵۱/۵۰ ^a
	صوفیکم	۳۹/۲۳ ^d
	اینچه برون	۴۹/۰۳ ^{ad}
	چپر قویمه	۵۲/۰۰ ^a
SEM	---	۲/۳۲۴
p-value	---	۰/۰۶۰۴
انرژی قابل هضم (مگاژول بر کیلوگرم ماده خشک)	گمیشان	۷/۷۶ ^a
	سنقرتیه	۸/۲۳ ^a
	صوفیکم	۵/۹۵ ^d
	اینچه برون	۷/۶۴ ^a
	چپر قویمه	۸/۳۳ ^a
SEM	---	۰/۳۹۰
p-value	---	۰/۰۰۶۸
انرژی قابل متابولیسم (مگاژول بر کیلوگرم ماده خشک)	گمیشان	۶/۴۱ ^a
	سنقرتیه	۶/۸۰ ^a
	صوفیکم	۴/۹۴ ^d
	اینچه برون	۶/۳۱ ^a
	چپر قویمه	۶/۸۸ ^a
SEM	---	۰/۳۲۳
p-value	---	۰/۰۰۶۸

حروف متفاوت در هر ستون و هر بخش نشان دهنده وجود تفاوت معنی‌دار در سطح خطای ۰/۰۵ می‌باشد.

جدول ۶- میانگین قابلیت هضم و ارزش انرژی‌زایی گونه مورد مطالعه در دو مرحله رشد

Table 6. Average digestibility and energy value of *Plantago Coronapos* in 2 stage growth

منطقه	مرحله رشد	قابلیت هضم ماده خشک (درصد)	قابلیت هضم ماده آلی	انرژی قابل هضم (مگاژول بر کیلوگرم ماده خشک)	انرژی قابل متابولیسم
گمیشان	رویشی	۶۲/۹۲ ^{ab}	۵۹/۵۳ ^{ab}	۹/۵۱ ^{ab}	۷/۷۶ ^{ab}
	بذردهی	۴۸/۶۶ ^{ca}	۳۸/۳۰ ^{ca}	۶/۰۰ ^{de}	۴/۹۶ ^{de}
سنقرتیه	رویشی	۶۹/۱۵ ^a	۶۵/۲۵ ^a	۱۰/۵۲ ^a	۸/۶۹ ^a
	بذردهی	۴۴/۲۲ ^d	۳۷/۷۵ ^{cd}	۵/۹۵ ^{de}	۴/۹۲ ^{de}
صوفیکم	رویشی	۵۲/۹۸ ^{bca}	۴۷/۰۲ ^{bc}	۷/۴۲ ^{ca}	۶/۱۳ ^{ca}
	بذردهی	۴۰/۶۷ ^d	۳۱/۴۵ ^d	۴/۵۳ ^f	۳/۷۴ ^f
اینچه برون	رویشی	۶۶/۷۶ ^a	۵۹/۶۱ ^{ab}	۹/۶۶ ^{ab}	۷/۹۸ ^{ab}
	بذردهی	۴۱/۴۵ ^d	۳۸/۴۵ ^{cd}	۵/۶۰ ^{ef}	۴/۴۴ ^{ef}
چپر قویمه	رویشی	۵۹/۵۱ ^{abc}	۵۴/۰۲ ^{ab}	۸/۹۱ ^{abc}	۷/۳۷ ^{abc}
	بذردهی	۵۱/۳۳ ^{bcd}	۴۹/۹۹ ^{bc}	۷/۷۵ ^{bcd}	۶/۶۴ ^{bcd}

حروف متفاوت در هر ستون نشان دهنده وجود تفاوت معنی‌دار در سطح خطای ۰/۰۵ می‌باشد.

منابع

1. Akbarian, H. and M. Yosefali. 2015. Determination of *Salsola vermicolata* and *Suaeda fruticosa* forage quality of sistan region at different Phenological Stage. Research and Animal Production, 11: 92-101.
2. Arzani, H., J. Torkan, M. Jafari, A. Jalili and A. Nikkhah. 2001. Effects of phenological stages and ecological factors on forage quality of some range species. Iranian Journal of Agricultural Science, 32: 385-399.
3. Arzani, H., M. Mosayebi and A. Nikkhah. 2009. Determination of animal unit size and animal unit requirement of fashandy sheep breed grazing on rangelands (Case Study: Taleghan). JWSS - Isfahan University of Technology, 12: 349-360.
4. Arzani, H., H. Piri Sahragard, J. Torkan and K. Saedi. 2010. Comparison of fenological stages on forage quality of rangelands species in rangeland of Saral Kordestan, Iranian Journal of Rangeland, 4: 160-167.
5. Arzani, H., J. Motamedi and M.A. Zare Chahoki. 2010. Report of national project " Forage quality of range species in Iran", Organization of Forests, Rangelands and Watershed Management of Iran, 230 pp.
6. Arzani, H., H. Pouzesh, J. Motamedi, R. Mirakhorli and S.A. Niknejad. 2012. Effects of phenological stages on forage quality of five rangeland species in semi-steppe rangeland of Jashlobar Semnan. Iranian Journal of Range and Desert Research, 3: 384-394.
7. Bashitani, M., J. Farzadmehr, O. Ghafari, N. Afzali and M. Sharifi. 2015. Effect of growth stage and processing by NaOH and Ca (OH)₂ on chemical composition and degradation parameters of *Haloxylon sp.* Pasture plant in seeding stage. Research and Animal Production, 12: 96-104.
8. Esfandyari, A. 2005. Determination of animal unit equivalent (AUE) and daily requirement for Sanjabi sheep breed (Case Study: Kermanshah). M.Sc. Thesis, Department of Natural Resources, Tehran University, 85 pp.
9. Fahey, J.R.C. 1994. Forage quality, evaluation and utilization, American society of Agronomy, 998 pp.
10. George, M.R. and M.E. Bell. 2001. Using stage of maturity to predict the quality of annual range forage. ANR publication 8019. Rangeland management series. Davis, CA: University of California, 7 pp.
11. Harris, Lorin E. 1950. The nutritive value of range forage as affected by vegetation type, site, and state of maturity. Utah Agric Expt Sta Bull, 45 pp.
12. Heady, H.F. and R. Dennis Child. 1994. Rangeland ecology and management. West View Press, 520 pp.
13. Holchek, J.I., C.H. Herbal and R.D. Pieper. 2004. Range management principles and practices. Prentice Hall Pub. USA. Forth Edition, 587 pp.
14. Hosseini, S. 2005. Autecology of *Halocnemum strobilaceum* in Golestan Province. Final report of research plan, natural resources research centre of Golestan Province, 50 pp (In Persian).
15. Hosseini, S., A.A. Shahmoradi and G. Abarsaji. 2007. An Investigation on the presence form of halocnemum strobilaceum in saline and alkaline rangelands of northern Golestan province. Iranian journal of Range and Desert Research, 14: 110-123.
16. Hosseini, S.A. and M. Tavan. 2010. Saline and alkali plants of Golestan rangelands. University Jihad Publishing Center, Tehran, 156 pp.
17. Kermit, O. 1956. Factors affecting the nutritive value of range forage. Journal of Range Management, 6: 220-224.
18. Launchbaugh, K.L., J.W. Stuth and J.W. Holloway. 1990. Influence of range site on diet selection and nutrient intake of cattle. J Range Manage, 43: 109-166.
19. McDonald, P., R.A. Edwards, J.F.D. Greenhalgh and C.A. Morgan. 1995. Animal Nutrition. (5th ed.), Longman Group Ltd: London, UK., pp: 266-283.
20. Menke, K.H. and H. Steingass. 1988. Estimation of the energetic feed value obtained from chemical analysis and gas production using rumen fluid, Animal Research Development, 28: 7-55.
21. Minson, D.J. 1987. Estimation of the nutritive value of forage, in temperate pastures, their production, use and management. Eds. J.L. Wheeler, C.J. Pearson and G.E. Roberts, Australian Wool Corporation, 415-422.
22. Mirzaali, A.T., E. Mirzaali and M.R. Frozeh. 2008. Study of effects of phenological stages on forage quality of two halophyte species of *Halocnemum strobilaceum* and *Halostachys caspica* in Gomishan ranges, Pajouhesh & Sazandegi, 78: 79-84.
23. National Research Council. 1985. Nutritional requirements of domestic animals. Nutrient requirements of sheep (6th ed.) Nat. Acad. Sci., National Research Council, Wash., D.C.
24. Pasandi, M., A. Kavian and M.A. Dorri. 2010. The nutritive value of *Lathyrus sativus* forage cut at four stages of growth in Gorgan. Animal Sciences Journal (Pajouhesh and Sazandegi), 89: 28-32.
25. Pulina, G. and R. Bencini. 2004. Dairy sheep nutrition, CABI publishing, London, 222 pp.
26. Rasouli, B., B. Amiri, M.H. Assareh and M. Jafari. 2011. Determination of nutritive value of *Seidlitzia rosmarinus* at different phenological stages in three different sites, Iranian journal of Range and Desert Research, 18: 32-41.
27. SAS Institute. 1997. SAS user's guide, version 7. SAS Inst., Inc. Cary, North Carolina, USA.
28. Stoddert, L.A., A.D. Smith and T.W. Box. 1975. Range management, 3rd edn, McGraw-Hill Company New York, 532 pp.
29. Sultan, J.I., I.U. Rahim, H. Nawazand M. Yaqoob. 2007. Nutritive value of marginal land grasses of Northern Grasslands of Pakistan. Pak. J. Bot, 39: 1071-1082.
30. Tilley, J. and R. Terry. 1963. A two stage technique for the in vitro digestion of forages crops, J. BrGrasslSoc, 18: 104-111.
31. Torkan, J. and H. Arzani. 2009. Effect of soil on forage quality in different climatic zones. 4th National conference on pasture, rangeland Iran, 112-116.
32. Uniyal, S.K., A. Awasthi and G.S. Rawat. 2005. Biomass availability and forage quality of *Eurotia ceratoides* Mey in the rangelands of Changthang, eastern Ladakh, Current Science, 89: 201-205.
33. Van Soest, P.J. 1994. Nutritional Ecology of the Ruminant, 2nd ed. Cornell University Press, Ithaca, N.Y, 476 pp.

Investigation of *Plantago Coronopus* Forage Quality at Different Phenological Growth Stages in Five Habitats of Golestan Province

Mokhtar Mohajer¹, Abdollah Kavian² and Mohammad Pasandi³

1 and 2- Assistant Professor and Research Instructor, Agriculture and Natural Resources Research Center, Golestan Province, Agricultural Research, Education and Promotion Organization, Gorgan, Iran

3- Research Instructor of Agriculture and Natural Resources Research Center, Golestan Province, Agricultural Research, Education and Promotion Organization, Gorgan, Iran (Corresponding author: mhm_pasandi@yahoo.com)
Received: October 25, 2015 Accepted: January 30, 2016

Abstract

Range species forages have different quality and feeding value in different site and times. Therefore research carried out to Investigate of *Plantago Coronopus* Forage Quality at different phenological Growth Stages in Five Habitats of Golestan Province (Goomishan, soofikam, Sangar Tappeh, Inchehbroon and chaparghoymeh). Samples were collected from two phenological stages (vegetative and seed ripening) and then crude protein (CP), ether extraction (EE), organic matter (OM), acid detergent fiber (ADF) and lignin (ADL) were determined. Dry matter digestibility (DDM) and organic matter digestibility (DOM) of forages were determined using rumen fluid from buffalo by in vitro techniques. The results of chemical analysis indicated that CP, EE and ADF percent were significant differences in different sites ($p < 0.05$). CP (%), DOD (%), DE and ME (mj/kg) in Chaparghoymeh was better than other site. In all sites, quality of *P. coronopus* were varied at two phenological stage and seed ripening ($p < 0.05$). DM and ADF content were increased with phenological stages increasing, but CP, DDM, DOM, DE and ME of forage were decreased ($p < 0.05$). CP percent at two growth stages are higher than its critical level (7%) for one animal unit maintenance. DE and ME amounts at vegetative growth stages are higher and at seeding stage are lower than its approximate amount of critical level for supply daily requirement of animal unit. In general, result shown that forage quality of rangelands were varied in different sites and this plant at vegetative stage can supply protein and a great part of energy requirement of different grazing ruminant groups (sheep and goat).

Keywords: Golestan Province, Nutritive value, Phenological stage, *Plantago coronopus*